

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Juornal

Sayı/Issue: 46, Aralık/December 2021, 73-99

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/66228>

ISSN 2791-6812

Müftü Mahmut Bilge ve Dünya Manzûmesi Adlı Kasîdesinde Tasavvufî Temalar

Muftî Mahmud Bilge and Sufic Themes in His Qaşîda Titled Dünya Manzûmesi

Yazar Bilgisi Author Information

Mesut YİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Muş, Türkiye
Asst. Prof., Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences, Muş, Türkiye.
m.yigit@alparslan.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-9939-4235

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned with iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadıklarını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1037038
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
15 Şubat/February 2021	11 Aralık/December 2021

Öz

Cizre Müftülerinden Mahmut Bilge Efendi, önemli ilim, kültür ve medeniyet şehirlerinden birisi olan Cizre’de doğmuştur. Son dönemin tanınan âlimlerinden Müftü Efendi, küçük yaşta ilim tahsiline başlamıştır. Müftü Efendi üstün gayretleri neticesinde dönemin Cizre ve civarının meşhûr âlimlerinden olan babası Molla Abdurrahman Hûserî’den ilmî icâzetini almıştır. Henüz on sekiz yaşına girdiğinde geleneksel ilmî tahsilini tamamlamıştır. Bir süre zarfında devam ettiği resmi eğitim kurumlarından da başarılı bir şekilde mezun olmuştur. Aynı zamanda bir Kâdirî şeyhi olan babasının mensup olduğu Brifkan Kâdirî Dergâhı şeyhine intisap etmiştir. Daha sonra Brifkân Kâdirî Dergâhı postnişini Şeyh Memduh Brifkânî’den Kâdirîyye tarikatı icâzetnâmesi almıştır.

Müftü Efendi Zâhirî ilimlerin yanı sıra bâtinî ilimlerde de dönemin seçkin ve muteber isimleri arasına girmiştir. Ancak ilmî araştırmalar yapmayı, kitap yazmayı ve talebe yetiştirmeyi öncelendiği için tarikat faaliyetlerini çok sınırlı bir şekilde yürütmüştür. Ülkenin değişik yerlerinde çeşitli memuriyetlerde bulunan Müftü Efendi en son Cizre Müftülüğü görevinde iken emekliye ayrılmıştır. Üstlendiği değişik görevleri başarılı bir şekilde icra etmiş ve aynı zamanda pek çok talebe yetiştirmiştir. Bu öğrenciler arasından bölge genelinde ilim ve irfânıyla tanınan âlimler çıkmıştır. Gerek memuriyeti sırasında gerekse emeklilik döneminde bölgeden ve ülkenin değişik yerlerinden fetva için kendisine müracaat edilmiştir. İslâmî nasları günün şartlarına göre çok iyi okumuş, başarılı analizler yapmıştır. Kadîm medrese geleneğinin aksiyoner ve istikâmet sahibi bir âlim ve ârifi olmuştur.

Halk ve yöneticiler nezdinde saygın bir konuma sahip olan Müftü Efendi, yaptığı ilmî çalışmalarla ve sıra dışı görüşleri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Basıldığında ülke çapında ses getiren *Ay Risâlesi* başta olmak üzere birçok eser telif eden Müftü Efendi’nin hayatı telif, tadrîs ve irşâd faaliyetleri ile geçmiştir. Eserlerinden çok az kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Müftü Efendi’nin eserleri arasında yer alan ve Arapça, Türkçe, Farsça ve Kürtçe dillerinde yazdığı *Dîvân*’ının büyük bir bölümü de kayıptır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden *Dünya Manzûmesi*, *Dîvân*’ı içinde yer alan ve günümüze ulaşan birkaç şiirinden birisidir. *Dünya Manzûmesi* aynı zamanda onun zühd ve ahlâk konularını işlediği tek şiiridir.

Müftü Efendi, *Dünya Manzûmesi*’nde dünyaya karşı tavır alınmasının gerekliliği ve karşılaşılabilecek nefis hastalıklarla mücadelenin zarûretini işlemiştir. Müftü Efendi, ayrıca dünya hayatının geçiciliği, âhiret hayatının ise kalıcılığı üzerinde durmuştur. Söz konusu şiirinde fânî ve hemen bitecek olan dünya hayatı için ebedî ve hiç bitmeyecek âhiret hayatının feda edilmesinin yanlışlığını göz önüne sermek istemiştir. Gaflete düşüp dünya ve âhiret mutluluğunu kaybetmemek için kötü arkadaşlardan uzaklaşmanın lüzûmunda bahsetmiştir. Nefsin tuzaklarına karşı uyanık olunması gerektiğini, boş hayaller peşinde koşmanın insana bir şey kazandırmayacağını, önceki hükümdarlardan örnekler vererek anlatmıştır. Toplumun dinî ve ahlâkî değerlerde çöküntü yaşadığını gözlemleyen Müftü Efendi, zor da olsa kendi nefisini arındırmaya çabaladığını söylemiş, diğer insanların da bu doğrultuda hareket etmeleri için uyarılarda bulunmuştur. Ona göre toplumun bu ahlâkî yozlaşmadan kurtulmasının çaresi, insanların yaratılış amaçlarına göre hareket etmeleri, ayrıca günah işlemeye devam edenlerin de ölüm gelip yakalamadan önce tevbe etmeleri ve Yüce Allah’ın rızasına uygun bir hayat sürmeleridir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Medrese, Cizre, Müftü Mahmut Bilge, Dünya Manzûmesi

Abstract

Mahmut Bilge, one of the muftīs of Cizre, was born in the city of Cizre, an important center of science, culture and civilization. One of the well-known scholars of recent times, Muftī started his education at an early age. As a result of his outstanding efforts, Muftī received his scientific authorization from his father, Mullā 'Abd al-Raḥmān Khūserī, who was one of the renowned scholars of Cizre. When he turned eighteen, he completed his traditional scientific education. He also successfully graduated from official educational institutions, which he attended for a certain period of time. Like his father, who was also a Qādīrī sheikh, he was attached to the Birifkān Qādīrī sheikh. Later, he received the licence of the Qadiriyya sect from Sheikh Memduh Birifkānī.

In addition to the dhāhirī sciences, he was among the distinguished and respected names of the period in the batini sciences. However, since he prioritized scientific research, writing books and training students, he engaged in sect/tariqa activities to a certain extent. Muftī, who worked as a civil servant in different parts of the country, retired while he was working as muftī of Cizre. He has successfully performed the various tasks he has undertaken and at the same time has trained many students. Among these students are well-known scholars respected throughout the region. During both his service as a civil servant and his retirement, He was requested to issue fatwās not only from the people inhabiting in the region but also from those across the country. He read the Islamic texts very well in light of the conditions of the day and made successful analyses. He became an actionist and steadfast scholar with a madrasa background.

Muftī, who has a respectable position in the eyes of the public and administrators, has attracted attention with his scientific studies and extraordinary views. Muftī, who wrote many books along with the notable Ay Risalesi making a tremendous impact throughout the country when it was published, spent his life writing books, giving lectures and preaching. Very few of his books have survived to the present day. A large part of Muftī's Dīwān, which he wrote in Arabic, Turkish, Persian and Kurdish languages, is also lost. The Dünya Manzumesi, which is the subject of this study, is one of the few poems in his Dīwān that has survived to the present day. Moreover, Dünya Manzûmesi is his only poem in which he deals with the issues of asceticism and morality. In addition, he underlined the obligation to absolve oneself from the sensual feelings and take a firm stand against the love of the world in the poem.

Muftī also emphasized the transience of worldly life and the permanence of the hereafter. Furthermore, In this poem he wanted to reveal the mistake of sacrificing the eternal life in the hereafter for the life of this world, which will definitely end. He talked about the need to stay away from bad friends in order not to fall into heedlessness and lose the happiness of this world and the hereafter. He explained that one should be vigilant against the traps of the nafs, and that one should not pursue empty dreams, giving examples from previous rulers. Muftī, who observed that the society was experiencing a collapse in religious and moral values, said that he was trying to purify himself and wanted other people to act in this way. According to him, the solution for the society to dispose of this moral corruption is not to forget the purpose of creation, to repent before death comes and to live a life in accordance with the consent of Almighty Allah.

Keywords: Sufism, Madrasa, Cizre, Muftī Mahmut Bilge, Dünya Manzûmesi

Giriş

Cizre şehri tarih boyunca değişik alanlarda şöhret kazanmış birçok âlime ev sahipliği yapmıştır. Yetiştirdiği ilim adamlarıyla geçmişten günümüze dünya ölçeğinde bir itibara sahip olmuştur. Tarihî kent ilim, irfân, kültür ve sanatta çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir merkez haline gelmiştir.¹ el-Cezerî, nisbesini taşıyan ilim adamlarının yazmış olduğu şaheserler, kütüphanelerin en müstesnâ yerlerini süslemiştir.² Ancak belirtmek gerekir ki asırlarca İslâm medeniyetine büyük katkılar sunmuş Cizre şehrinin, günümüzde eski konumundan maalesef eser kalmamıştır. Kanaatimize göre Cizre'nin İslâmî ilimlerde yetkin son âlimi, eski Cizre müftüsü Mahmut Bilge Efendi'dir. Kendisinin vefatından sonra Cizre'de kadîm medrese geleneğini temsil eden çok yönlü, kudretli ilim ve fikir adamları kalmamış, zengin ilmî mîrâs tamamıyla kaybolmaya yüz tutmuştur. Eskiden Cizre'de dînî ilimler, fen ilimleri, edebiyat, sanat ve kültürde ileri derecede yetişmiş âlimlere "12 ilimle mücehhez hoca" tabiri kullanılır ve bu şekilde olmayanların bilgisine itibâr edilmezdi. Cizre'nin İslâm medeniyet tarihinde önemli bir yere sahip olmasında başrolü üstlenen bu âlimlerin tasavvuf ilmine de vâkıf, irfân ve hikmet sahibi kimseler olduğunu söylemek gerekir. Cizre'de var olan medreselerin yanı başında bir tekke olması ya da tekke ve medresenin iç içe olması bu irfânî geleneğe şahitlik etmektedir.³ Bedüzzamân Ebü'l-İzz İsmâîl b. er-Rezzâz el-Cezerî (ö. 602-603/1206), Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210), Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 637/1239), Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429), Mevlânâ Şeyh Ahmed el-Cezerî (Molla Cezerî) (ö. 1050/1640), Seyyid Muhammed Kadri Hazin Haşimî (ö. 1961), Seyyid Ali Fındıkî (ö. 1968) gibi Cizre kadîm medrese geleneğine mensup âlimlerin çoğu, sahip oldukları bu tasavvufî neşveyi şiirlerine aksettirmişlerdir. Bu geleneğin temsilcilerinden birisi olan Müftü Efendi'nin de çoğu kez dönemindeki insanları ikaz ve irşâd için şiire müracaat ettiği görülmüştür.

1. Müftü Mahmut Bilge'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Adı, Ailesi, Tahsil Hayatı ve Çocukları

Müftü Efendi 1904 yılında Cizre şehrinde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Molla Abdurrahman Hûserî (ö. 1940?) olup bölgenin en meşhûr âlimi ve Kâdirî halîfelerinden idi.⁴ Annesi Ayşe Hanım yine Cizre'nin eşrafından Ahmet Ağa'nın kızıdır. İlim, irfân ve

¹ Abdullah Yaşın, *Bütün Yönleriyle Cizre*, (Basım yeri yok: Yücel Matbaacılık, 1983, 7-12.

² Süheyl Sapan, "Cezîretü İbn 'Umer fi't-târîhi ve'l-hadâre", *el-Faysal* 293 (Şubat 2001), 50-53.; Hüseyin Ali "Târîhu'l-'Ulemâi'l-Mensûbine ilâ Cezîreti İbn 'Umer", *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 5 (Aralık, 2019): 8-9.

³ Cizre'de var olan bu medrese ve tekke birlikteliği hemen hemen bölgenin bütününde de görülmektedir. Cizre'nin bilhassa bu konuda temayüz etmesi merkez tekke ve merkez medreselere ev sahipliği etmesine bağlanabilir. "Serdahl tekke ve medresesi" Cizre'nin son dönemlere kadar devam eden merkez tekke ve merkez medreselerine bir örnek teşkil edebilir. Bu konudaki geniş bilgi için bkz. İbrahim Baz, "Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Serdahl Tekkesi ve Külliyesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (Aralık 2011) 15-36.

⁴ Molla Abdurrahman Hûserî'nin Brifkân Dergâh'ında hangi mürşitten icâzet aldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. İlmi, takvâsı feraset ve kerametleriyle tanınan Molla Abdurrahman Huserî'nin talebeleri arasında oğlu Müftü Mahmut Bilge Efendi ve diğer çocuklarından başka Nakşebendiyye tarikatının büyüklerinden meşhûr mutasavvıf, âlim ve şair Şeyh Seyyid Muhammed Kadri Hazin Haşimi yine Rufâî tarikatının pîrlerinden Şeyh İbrahim er-Rufâî (Salman) de bulunmaktadır.

edeple yoğrulmuş bir aile içinde dünyaya gözlerini açan Müftü Efendi'nin dedesi Molla Mahmut ve dedesinin babası Molla Ali de ilim ve fazilet sahibi kimseler olup soyları Kâdiriyyet tarikatının kurucusu Seyyid Abdulkadir Geylânî'ye (ö. 561/1165-66) dayanmaktadır. Müftü Efendi, ilim tahsiline daha küçük yaşlarda babasının gözetiminde başlamış ve icâzetini de onun elinden almıştır. İlim öğrenmedeki azmi ve gayreti ile bilinen Müftü Efendi, 1919 yılında on beş yaşlarında iken Rehberi Terakki ilkokulundan mezun olmuştur. Büyük bir ilmî birikime sahip olan Müftü Mahmut Efendi, 1920 yılında vekil öğretmen olarak başladığı Millî Eğitim Bakanlığı'ndaki görevine girdiği sınavları başarı ile neticelendirmesinden sonra asâleten devam etmiştir.⁵

Müftü Efendi, 1929 yılında öğretmenlikten istifa etmiş, 1930 yılında da Cizre Belediye kâtipliği ve veznedarlığı vazifelerine başlamıştır. Bu vazifeden ayrılan Müftü Efendi, 1934 yılında sırasıyla Nusaybin, Kızıltepe, Cizre ve Mardin şehirlerinde nüfus memurluğu ve nüfus başkâtipliği memuriyetlerini icra etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bünyesindeki İmamlar İmtihan Kurulu'nun Mardin'de icra ettiği sınavda başarılı olmuş ve 31 Ekim 1948 yılında Cizre müftüsü olarak göreve başlamıştır. 1969 yılında Birecik müftülüğüne, 1970 yılında da Silopi müftülüğüne tayin edilmiştir. Bu arada Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Müftü Efendi'ye doğu bölgesi müfettişliği görevi de tevdi edilmiş ve kendisi bu doğrultuda bazı raporlar kaleme almıştır. Yirmi üç sene süren müftülük görevinden 1971 yılında kendi isteği ile emekliye ayrılmıştır. Müftü Efendi'nin Behiye, Abdülaziz, Abdülkadir, isminde üç çocuğu olmuştur. Müftü Efendi 5 Nisan 1974 tarihinde memleketi Cizre'de Hakk'ın rahmetine kavuşmuş, Cizre Asri Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedilmiştir.⁶

1.2. Eserleri

Müftü Efendi, hayatında bir kısmı küçük hacimli olmak üzere birçok eser yazmıştır.⁷ Eserlerinden bir kısmını Arapça kaleme almıştır. Bu eserlerden sadece üç tanesini; "*Resulü Ekrem, Muhammed Mustafa'nın Nüfus Hüviyet Cüzdanı*", "*Nûh (a.s.) ve Tûfan*", "*Ay Risâlesi*" basabilmiştir.⁸ Bir eser "*Yezidîler: Tarih-İbadet-Örf ve Âdetler*" vefatından sonra basılmıştır. "*Daşdalağlı Fendi*" isimli hikayesi de Başkanlık Cumhuriyet Arşivi'nde kayıtlıdır. Müftü Efendi'nin eserlerini günümüze ulaşanlar ve ulaşamayanlar şeklinde sınıflandırabiliriz:

1.2.1. Günümüze Ulaşanlar

1- Resulü Ekrem, Muhammed Mustafa'nın Nüfus Hüviyet Cüzdanı

Hız. Peygamber'i tanıtan eser, onun fiziksel özelliklerinin yanı sıra sevdiği ve ilgilendiği çevresini kısaca okuyucularına aktarmayı hedeflemiştir. Kitap 1965 yılında Ankara'da iki yüz dört sayfa olarak basılmıştır.

⁵ Yaşın, *Bütün yönleriyle Cizre*, 160.; Abdülaziz Bilge, *Kişisel Görüşme*, 10 Ağustos 2020.

⁶ Abdulkadir Bingöl, *Kulîlkên Baxê Botan*, (Diyarbakır: Enstiuva Kurdi ya Amedê, 2008), 137.; Abdülaziz Bilge, *Kişisel Görüşme*, 10 Ağustos 2020.

⁷ Eserlerinin büyük bir bölümü kayıptır. Bu eserlerden yirmi altı tanesinin ismini tespit edebildik.

⁸ Yaşın, *Bütün yönleriyle Cizre*, 161.

2- Nûh (a.s.) ve Tûfan

Hız. Nûh (a.s.) döneminde gerçekleşen ve Kur'ân-ı Kerîm'de de anlatılan tûfan olayını açıklamıştır. Ayrıca Hız. Nûh (a.s.)'in gemisinin Cudi Dağı'na oturduğunu ispat etmeye çalışmıştır. 1965 yılında Ankara'da yirmi dört sayfa olarak basılmıştır.

3- Ay Risâlesi

İnsanların Ay'a gidebileceklerini akli ve nakli deliller ışığında açıklamıştır. 1963 yılında Ankara'da iki yüz sayfa olarak basılmıştır.

4- Yezidîler: Tarih-İbadet-Örf ve Âdetler

Yezidiler hakkında kısa bilgiler ihtiva eden kitap yetmiş iki sayfadan ibarettir. Ahmet Taşgın tarafından 2002 yılında Ankara'da yayınlanmıştır.

5- Daşdalağlı Fendi

Müftü Efendi'nin Mardin ili Nusaybin ilçesinde görev yaparken 03.09.1938 yılında Halkevi Başkanlığı'nın düzenlediği yarışmaya sunduğu sekiz sayfalık bir hikâyeden ibarettir. Müftü Efendi Cizre'de öğretmen iken o zamanlar Siirt'e bağlı bir ilçe olan Şırnak'ın Daşdalağ Köyü'ne yaptığı ziyaret neticesinde bazı izlenimlerinin yanı sıra köyde yaşayan Fendi isimli bir gencin Adana iline göç ettikten sonraki başarı hikayesini konu edinmektedir.

1.2.2. Günümüze Ulaşamayanlar

Günümüze ulaşamayan eserlerinden *Dîvân* ve *İndeks* hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Diğer eserleri ise günümüze ulaşmadığı gibi içerikleri hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır.

1- Dîvân

Müftü Efendi'nin eserleri arasında yer alan divanı Arapça, Türkçe, Farsça ve Kürtçe kaleme aldığı şiirlerinden oluşmaktaydı. Yalnız eserlerinin büyük bir bölümü gibi bu şiir divanı da kayıptır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden *Dünya Manzûmesi* ve birkaç şiiri günümüze ulaşabilmiştir.⁹

2- İndeks

Müftü Efendi, Mevlânâ Şeyh Ahmed el-Cezerî'nin divanını incelediği "İndeks" adlı bu eserinde, divanda geçen şahıs ver yer isimleri belirlenmiştir. Bundan başka divanda geçen Arapça, Türkçe ve Farsça kelimeler açıklanmıştır.

3- Kıyâmet Risâlesi

4- Öldükten sonra dirilmek

5- Kur'ân-ı Kerîm'e ait muhtelif bilgiler ve tahliller

6- Kur'ân-ı Kerîm'deki Kissalardan Hisseler

7- İslâm'da İtikadî Fırka ve Şubeler

8- Ferâiz Kitabı

⁹ *Dünya Manzûmesi* dışında İstidrâk sanatını icra ettiği Milli Şef ve Mecmer adlarında iki şiiri daha mevcuttur.

9- Hac Kılavuzu**10- el-Cezerî'nin Tecvidi Tercüme ve Şerhi****11- Kasîde-i Bürde'nin Tercüme ve Şerhi****12- Şerhi Münferice Kasidesinin Tercüme ve Şerhi****13- Bânet Suâd Kasidesinin Tercüme ve Şerhi****14- Cin Risâlesi****15- Rüya Kitabı****16- Cezaevinde vaazları****17- Veli Risâlesi****18- Taaddüd-i Zevcât****19- Fıkıh Ahkâmına Göre Kur'ân Ayetleri ve Delilleri****20- Tehzîbu Kavâidi'l-İrâb****21- Amerika'nın Yirmi Üç Sualine Cevaplarım¹⁰****1.3. İlmî Şahsiyeti**

Müftü Efendi, çok yönlü bir âlim olup Cizre'nin derin âlimlerinin son bâkiyesi idi. İlim ve irfânı ile meşhûr olan babası Molla Abdurrahman Hûserî'den ilmî icâzetini aldığı daha on sekiz yaşında idi. Geleneksel ilmî tahsilinin yanında zamanın şartlarına göre resmi eğitimini de ihmal etmemiştir. Rehberi Terakki ilkokulundan "pekiyi" derece ile mezun olmuştur. Üstlendiği görevlerini hakkı ile yerine getirmenin yanı sıra tedrisat ile de meşgul olarak bölgede ilim ve irfânıyla meşhûr birçok âlim yetiştirmiştir. Ünlü ülkenin sınırlarını aşan, civar ülkelerde hatta Mısır el-Ezher'de adı bilinen, yeri geldiğinde kendisinden fetva istenen bir allame olan Müftü Efendi'nin azim ve gayreti sınır tanımamıştır. Elli beş yaşını aşmış olmasına rağmen ilk önce Trabzon İmam Hatip orta kısmını 1961 yılında, akabinde de Trabzon İmam Hatip lise kısmını 1963 yılında başarı ile bitirmiştir. Bazı Cizrelilerin; "Efendim! Bu yaşınıza rağmen Trabzon'a okumaya mı gideceksiniz? ifadelerine "أَطْلُبُوا الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ" "*beşikten mezara kadar ilim tahsil edin*"¹¹ hadîs-i şerifi ile cevap vermiştir. Yine bu gruba şu hadîs-i şerifi de hatırlatmıştır: "*İlim talebi için yola çıkan kimse dönünceye kadar Allah yolundadır.*"¹² Trabzon İmam Hatip okulunun öğretmenleri Müftü Efendi'yi kendilerine hoca kabul etmiş ve kendisinden istifade etmeye başlamışlardır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dışında da birçok kurum, kuruluş ve kişinin güvenle soru sorduğu, fetva aldığı bir zât, çok tanınmış ilmî müesseselerin danıştığı âlim bir

¹⁰ Yaşın, *Bütün yönleriyle Cizre*, 161-162; Bingöl, *Kulîlkên Baxê Botan*, 137-138; Bilal Altan, "Halkodası Reisliğinden Cizre Müftülüğüne" *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, ed. M. Nesim Doru, (İstanbul: Basım Yeri Yok, 2016), 323-324; Ahmet Erkol, "Bilge, Mahmut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), Ek-1/201-202; Abdülaziz Bilge, *Kişisel Görüşme*, 10 Ağustos 2020

¹¹ Bu hadisin kaynağını bulamadık. Kâtip Çelebi bunu eserinde hadis olarak almıştır. Bkz. Kâtip Çelebi (Haci Halife), *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2017), 1, 73.

¹² Ebu İsa Muhammed et-Tirmizî, *es-Sünen*, (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998), Tirmizî, "İlim" 2 (2647).

şahsiyet olarak dikkat çekmiştir.¹³ Müftü Efendi evinin yanında “fetvahâne” tabirini kullandıkları bir yerde tedrisat ile meşgul olmuştur. Çok yönlü bir âlim olması ile tanınan Müftü Efendi, İslâmî ilimlerin yanında fen ilimleri, felsefe, tarih, coğrafya ve edebiyat alanına da vâkif ilim ve fikir adamı olmuştur. Kaleme aldığı eserlerde de bu kabiliyet ve birikimini fark ettirmiştir.¹⁴

1.4. Tasavvufî Şahsiyeti

Kur’ân-ı Kerîm ve sünneti rehber ittihaz eden Müftü Efendi, zâhirî ilimlerde mercî bir şahsiyet olduğu kadar tasavvufî ilimlerde de derin bir bilgiye sahipti. Kendisi açıktan tarikat faaliyetleri yürütmese de Brîfkân Dergâhı postnişini Şeyh Memdûh Brîfkanî (ö. 1971)’den Kâdirî icâzetnâmesini alarak halîfeleri arasına girmişti. Babası Molla Abdurrahman Hûserî de Brîfkân Dergâhı’nın halîfelerinden idi. Yalnız babası gibi kendisi de daha çok talebe yetiştirmeye önem vermiş ve tarikat faaliyetlerini çok sınırlı tutmuştur.¹⁵

Müftü Efendi halkın içine girmeyi seven, insanların maddî ve mânevî dertleri ile ilgilenen ve onlara eğitici rehberlikte bulunan bir şahıstı. Bulunduğu yerlerde ceza evlerinin ıslah evlerine dönüşmesi için gayret sarf etmiş oralarda yaptığı vaaz ve nasihatleri *Cezaevinde Vaazlarım* ismiyle kitaplaştırmıştır. Kendisinin akrabaları da olan Cizre’deki tarikat büyüklerinden Seyyid Muhammed Kadri Hazîn Haşimî hazretlerinin ve Şeyh Muhammed Said Seyda (ö. 1968) hazretlerinin sohbet meclislerine katılır, ilmî istişârelerde bulunurdu. Tasavvuf ile ilgili bir kitap da yazdığı düşünülen Müftü Efendi’nin yukarıda aktardığımız gibi kitaplarının büyük bir bölümü zâyi olmuştur.¹⁶

2. Dünya Manzûmesi’nde Tasavvufî Tema

Müftü Efendi’nin günümüze ulaşabilen zühd ve ahlâk içerikli tek şiiri *Dünya Manzûmesi*’nde¹⁷ şu konular işlenmiştir: Dünya hayatı bir gün sona erecektir. Bu geçici ve aldatıcı yaşama kanmamalıdır. Dünya kendisini görünüşte süslü ve güzel bir surette gösterse de gerçekte çirkin, hilekâr bir kocakarıdır. Dünyevî mevki ve makamlar ise kabir kapısına kadar geçerlidir. Bir gün bırakılacak olan dünya menfaatlerine kanmak, onları ebedî zannedip mağrur olmak yanlıştır. Dünya nimetleri beraberinde hüznü ve kederi de taşımaktadır. Bu fânî dünya az bir menfaate karşılık, tükenmeyecek bir cennet hayatından eder. Kötü arkadaştan sakınmak gerekmektedir. Çünkü kötü arkadaş, kişiyi dünya ve âhîret mutluluğuna kavuşmaktan alıkoyar. Dünyadan vefâ beklenmemelidir. Bu dünyaya hükümran olan nice krallar vardı. Şimdi mülklerinden eser yoktur. Sahip oldukları sadece yattıkları bir karış topraktır. İnsana bu dünyada menfaat sağlayacak tek şey işleyeceği sâlih amellerdir. Cenâb-ı Hakk’ın rızasını kazandıracak sâlih bir amelden başka sığınılacak bir dost, bir dayanak yoktur. İnsan kendisini maddeten çok güçlü bir

¹³ Bu bilgiyi birçok Cizreliden duyduğum gibi torunu da bu şekilde haber vermiştir. Abdülaziz Bilge, Kişisel Görüşme, 10 Ağustos 2020.

¹⁴ Müftü Efendi vefat ettikten sonra tüm kitapları zayi edilmiştir. Torunu Abdülaziz Bilge Bey, kaybolan eserlerini gün yüzüne çıkarmak için bir çalışma yürüttüğünü bildirmiştir.

¹⁵ Akrabaları olan Dîrşevî ailesi ile Seydâ ailesine olan sevgilerinden dolayı da açıktan irşad faaliyetlerini yürütmeyip daha çok ilim talebesi yetiştirmeyi hedef edindikleri bildirilmektedir. Abdülaziz Bilge, Kişisel Görüşme, 10 Ağustos 2020.

¹⁶ Abdülaziz Bilge, Kişisel Görüşme, 10 Ağustos 2020.

¹⁷ Dünya Manzûmesi, Müftü Mahmut Bilge Efendi’nin torunu Abdülaziz Bilge’nin özel arşivinde bulunmaktadır. Tarafımıza e-posta yoluyla gönderilmiştir. Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi* (E-Posta 18.10.2020, Alıcı Mesut Yiğit).

varlık zanneder. Ama hakikatte böyle değildir. İnsanoğlu yaratılanlar içinde en zayıf varlıktır. Faraza güçlü olduğu kabul edilse bile, onun tüm kuvvet ve kudretini yok edecek ölüm onu beklemektedir. Buna göre kişi aklını başına almalı, ibadete sarılmalı, tevbe etmeli, günahlarının affı için Yüce Allah'a devamlı yalvarmalıdır.

2.1. Dünya

Mutasavvıflar, kişiyi Yüce Allah'tan uzaklaştıran ve kişinin takvasına yardım etmeyen her şeyin dünya olduğunu söylerler.¹⁸ Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: *"Ey insanlar! Muhakkak ki Allah'ın va'di haktır. Öyle ise dünya hayâtı sakın sizi aldatmasın!"*¹⁹ Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle demiştir: *"Dünya muhabbeti bütün hataların başıdır."*²⁰ *"Benim dünya ile ne işim (alakam) var? Ben, dünyada yolculuğu sırasında bir ağaç altında gölgelenen, sonra da oradan geçip giden bir yolcu gibiyim"*²¹

Müftü Efendi otuz yaşına gelip baktığında kendisini ihtiyarlamış, ömrünü beyhude işlerle geçirdiğini düşünüp üzüntüsünü dile getirmiştir. Ehl-i dünya ile geçirdiği vakte hayıflanmıştır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kişi dostunun dînî üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine dikkat etsin."*²² İmam Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) göre kişinin kalbinde tevbe etme isteği yerleştiğinde Yüce Allah onun bu niyetinde samimiyet elde etmesi ve iyi bir dönüş yapması için sebepleri hazırlama suretiyle ona yardımcı olur. Cenâb-ı Hakk'ın kendisine yaptığı yardımlardan ilki de kötü arkadaşları terk etmesidir. Çünkü onlar bu girdiği güzel yoldan onu çevirmek isteyeceklerdir.²³ Aşağıdaki beyitte Müftü Efendi de dünya ehlini kendisi ile Hak arasına giren engin dalgalara benzetmiştir:

Nûq kir mi dî nêv luccê emwâcê dinêdâ
Pûlik tinê, ew jî zexel û qelb mi derânî
Dünyanın engin denizlerine ve dalgalarına daldım
Gördüğüm değersiz, aldatıcı şeyler, kalbimi oradan çekip aldım²⁴

Müftü Efendi, dünyanın maddî olanaklarını içine zehir katılan bir içeceğe benzetmiştir. Dünyanın, taliplilerine küçük bir lezzet sunduğunu, karşılığında onları sonsuz cennet hayatından ettiğini bildirmiştir. Bundan dolayı dünyanın güvenilmez olduğunu, kişiye sunduğu imkânların görünüşüne aldanılmaması gerektiği üzerinde durmuştur.

Dunya didê zâhir j' bû te şerbeta sâfi

¹⁸ Hüccetü'l-İslâm, Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmiddin*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 1123; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016), 112, Safer el-Muhibbi el-Cerrahi, *İstilahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye* (İstanbul: Kırkkandil Yayınevi, 2013), 78.

¹⁹ Fâtır: 35/5.

²⁰ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351/1932), 1/344.

²¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mace, *Sünenü İbn Mace*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, (Kahire: İsa el-Babi el-Halebi 1972), "Zühd" 3, (4109).

²² Tirmizî, "Zühd", 45, (2378).

²³ İmam Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Ahmed Hâşim es-Sülemî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye 1434/2013) 127-128.

²⁴ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

Lâkin bedelê cur'ekê distînê rewânî
 Dünya görünüşte sana duru bir şerbet sunar
 Ancak bir yuduma karşılık ruhunu alır senden²⁵

Tasavvufta dünyayı tarif etmek için leş ifadesinin yanında sözünde durmayan, çokça yalan söyleyen “kezzâb” kullanılan terimlerdenidir.²⁶ Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]) dünyaya şöyle seslenmiştir:

Bilirim seni yalan dünyasın
 Evliyâları alan dünyasın
 Kaçan kurtulsa kuş kurtulaydı
 Şahin kanadın kıran dünyasın²⁷

Müftü Efendi de dünyayı cîfe ve yalancı olarak nitelemekte ve ona kanmamak gerektiği üzerinde durmaktadır. Kullandığı cîfe tabiriyle şu hadîs-i şerife telmihte bulunmuştur: “*Dünya bir leştir. Onu elde etmek isteyenler de köpeklerdir.*”²⁸

Ew cîfeyâ mirdâre û xeddâ'e û heyâl
 Kezzâbe eger ew bikê sed we'd û emânî
 O cife, murdar, aldatici ve hilebazdır
 Yüz kere söz ve güvence verse de yalancıdır²⁹

Abdülkerîm el-Cîlî (ö. 832/1428) dünyadaki her nimetin muhakkak bazı sıkıntı ve üzüntülerle bulanık bir halde olduğunu, bunun da Rahmâniyyet'in tecellilerinden olduğunu ifade eder.³⁰ Müftü Efendi de bu yönde dünyadan şikâyetçidir. Bunun için dünyayı; olmayanı varmış gibi gösteren, göz boyayan, sevimsiz ve çirkin bir cadiya benzeten sûfiler³¹ gibi dünyayı kötülemekte ve onu çirkin görmektedir.

Dunya bi heqiqet pîr û mustekreh û me'tu
 Câdüye qebîhe siftûye da tu bizânî
 Dünya hakikatte kocamış, iğrenç ve değersizdir
 Ayrıca bil ki, dünya geçimsizdir, çirkindir, kokmuştur³²

Müftü Efendi, dünyaya aldanıp âhiret hayatını ihmal edenleri uyarmaktadır. Bugün dört elle mâmur etmeye çalışılan dünya yıkılmaya, yok olmaya mahkûmdur.

Kâşâne û burcê kû te çêkirne serâser,
 Dünya dê xirâb kê wa bi bumbâ û kerânî
 Baştanbaşâ diktiğın saray ve kuleler
 Dünya onları bomba ve balyozlarla harap eder³³

²⁵ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

²⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları 2009), 395.

²⁷ Burhan Toprak, *Yunus Emre Divanı*, (İstanbul: Promat Basım Yayın, 2006), 70.

²⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/ 409.

²⁹ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

³⁰ Abdülkerîm el-Cîlî, *el-İnsânu'l-kâmil*, thk. Ebû Abdîrrahman Salâh, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye)52-53.

³¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 112.

³² Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

Dünyadan vefâ beklenmemeli, insana ödünç olarak verilen bu nimetlerin hepsi tekrar geri alınacaktır. Dünya kendisine iltifat eden kişinin yüzüne gülmeyecektir. Nitekim bu fâni dünyada güç, kuvvet ve iktidar sahibi olanlar, mâlik olduklarının tümünü kaybettiler.

Zinhar j' dinê tu neki ümida wefâyê,
Ki rakire bala ve ewe paşê nedânî
Sakin dünyadan vefâ ümit beklemeysin
Kimi yükseltiyse sonra onu tekrar alçaltır³⁴

2.2. Nefsin Hastalıkları

İmam Kuşeyrî, nefs kelimesinin sûflerin ıstılahında kulun sıfatlarındaki illetlerle beraber ahlâk ve amellerindeki çirkin yönler olduğunu aktarmaktadır.³⁵ Cürcânî'ye göre nefis; *"iradî hareketleri olan, hayat ve sevme kabiliyetine sahip latif buharlı cevherdir."*³⁶ Mutasavvıflar nefsi bir nevi pusuda avını yakalamak için bekleyen avcıya benzetmiş ve ona karşı sürekli teyakkuzda bulunmayı salık vermişlerdir.³⁷

Müftü Efendi zamanındaki insanların yakalandığı nefsî hastalıkları; gazez, kin, düşmanlık ve riya şeklinde sıralamaktadır. Kendisi dünyaya aldandığı ve bu gibi insanlarla zaman geçirdiği için pişmandır. Zaten şiirinin sonunda yer alan beyitte hem dünyaya meyledenleri hem de hitap ettiği nefsini, tevbe etmeye davet etmektedir.

Min dî xerez û kîn û 'edâwet riyâ sed bar
Karwanê vira û teme'ê j' liwê dâni
Garez, kin, düşmanlık ve riya gördüm yüz yük kadar da
Yalan kervanları ve aç gözlülüğün konduğunu³⁸

İnsanın en büyük düşmanı olan nefsin yukarıda belirtilen hastalıklarında başka hastalıkları vardır. Nefsi tezkiye etmek gereklidir. Ancak tedaviden önce bu hastalığın teşhis edilmesi lazımdır. Müftü Efendi, toplumu bozan, hayatı yaşanılmaz hale getiren nefsî hastalıklar arasında haset, kendini beğenme, gurur, hırs, cimrilik, fuhuş ve cinayeti de saymıştır.

Hiqd û hesed 'ucb û xurûr hirs û xesâset
Tewîl û fucûr fisq û fuhûş qâtil û zânî
Nefret, Haset, ucb, gurur, hırs ve pintilik
Ayartma, fücür, ahlaksızlık, fuhuş, öldürme, zina³⁹

³³ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

³⁴ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

³⁵ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 123.

³⁶ es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, (Kahire: Dâru'l-Fadîle, ts) 204.

³⁷ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, trc. Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç, (İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2015), 790; el-Cerrahi, *Istılahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye*, 291-293.

³⁸ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

³⁹ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

Sûfilere göre ibadetin başı nefsin kötü isteklerini terk etmektir. Nefis yaratılışı gereği insanı günah bataklığına çekmeye çalışır, kula düşen ise bu kötü arzularına karşı nefisle mücadele etmesidir.⁴⁰ Yüce Allah bu mücadelede kulundan yardımını esirgemeyeceğine dair Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır. *“Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.”*⁴¹ Tasavvufta bir müşid-i kâmilin sohbetinde bulunup mânevî terbiyesine girme, insanoğlunu hayat boyunca takip eden ve onun peşini bırakmayan iki büyük düşmanı olan nefis ve şeytanın zararlarından kurtulmanın en önemli vesilesi sayılmıştır.⁴²

2.3. Ucb

Tasavvufî bir terim olarak ucb; kendini bulunduğundan daha üst makamda görme, kendini beğenme halidir.⁴³ Müftü Efendi, toplumu bozan kötü hasletleri sayarken kendini beğenme halini de zikretmiştir. Ucb ve diğer kötü sıfatlar Müftü Efendi'yi dünyaya karşı tavrı almaya sevk etmiştir.

Hiqd û hesed 'ucb û xurûr hirs û xesâset
Tewlîl û fucûr fisq û fuhûş qâtil û zânî
Nefret, Haset, ucb, gurur, hirs ve pintilik
Ayartma, fücür, ahlaksızlık, fuhuş, öldürme, zina⁴⁴

2.4. Enâniyet/Benlik

Her şeyi kendine bağlama, kendini üstün görme haline enâniyet denilmiştir.⁴⁵ Müftü Efendi'nin hayatında gıybet, laf taşıma, yalancı şahitlik ve enâniyet gibi Yüce Allah'tan uzaklaştıran mezmûm sıfatlara yer yoktur. Aşağıdaki beyitte bunları sıralamış ve buna benzer çirkin hasletlere sahip olanlardan bîzar olduğunu belirtmiştir.

Xîbet û nemîmet li fiten û zûri şehâdet
Bedxûyi û bedbîni û xudbîni û enânî
Gıybet, laf taşıma, fitne ve yalancı şahitlik
Huysuzluk, karamsarlık, bencillik ve benlik⁴⁶

2.5. İbadet

İbadet terimi şöyle tanımlanmıştır: *“Mükellefin nefsinin arzularının aksine, Rabbinî yüceltme kastıyla yaptığı fiildir.”*⁴⁷ Müftü Efendi önceki beyitlerde kişinin bu dünyaya niçin gönderildiğini unutmaması gerektiğini, yaratılış gayesinden uzaklaşmaması gerektiğini ifade etmiştir. Aşağıdaki beyitte, *“ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım”*⁴⁸ âyet-i kerîmesine telmihte bulunmuştur. Buna göre

⁴⁰ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 188-189.

⁴¹ Ankebut: 29/69.

⁴² Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî,, *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), 400-402.

⁴³ Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, 190, Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 668.

⁴⁴ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁴⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 122.

⁴⁶ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁴⁷ Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, 123.

⁴⁸ Zâriyât: 51/56.

kişi, Yüce Allah katında sahip olduğu dünyevî imkânlarla göre değil, gerçekleştirdiği ibadetlere göre değer kazanmıştır.

Ma xwarine wergirtine yan zêr û zerîne
Hâşâ ne ewe belki ibâdâtê Xwudânî
Yeme, giyinme veya altın ve altın süslemeler midir
Haşa bunlar olamaz, ancak Yaratıcıya ibadet olabilir⁴⁹

2.6. Acz

Acz kelimesi, güçsüz olmak, kudretten yoksun kalmak, düşkün olmak gibi anlamları ifade eder.⁵⁰ İnsan özü itibarıyla zayıftır. Yüce Allah'ın sonsuz kudreti karşısında insanoğlunun gücünün bir değeri yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de "*Allah yükünüzü hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır*" buyurulmuştur. Müftü Efendi bu gerçeğe dikkat çekmek istemiştir. İnsanın Yüce Allah'a karşı olan aczini fark etmesini, gurlanmayı bırakmasını, Yüce Allah'ın lütfu ile varlığını sürdürdürebildiğini vurgulamıştır.

Tu ed'efê mexlûqê xwudayi eya mexrur,
Tu pişûyi bê çareyi bîtâb û tuwânî
Ey mağrur sen yaratıcının en zayıf mahlûkusun
Sen sivrisineksin, çaresiz, bitap ve güçsüzsün⁵¹

2.7. Fakr

Tasavvufta fakr şu şekilde açıklanmıştır: "*Fakr; amelini, halini ve makamını Yüce Allah'ın lütfu olarak görmedir. Ayrıca nefsin dünyaya bağlanma ve ona meyletmekten alıkoymadır.*"⁵² Müftü Efendi aşağıdaki beyitte nefsin seslenerek Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda fakrının bilincinde olmasını istemiştir. Onun kapısından başka sığınılacak bir kapı yoktur. Bu şuurla günahlarına ağlamalı, affedilmesi için çaba göstermelidir. Kul her zaman fakrının bilincinde olmalıdır ki yaptığı ibadetleri görmeyecek, kendisinden sâdir olan kusurlarla ilgilenenecektir.

Tu bigri feqîro ruz û şeb ser gunhê xwe,
Axê li serê xwe bike biferyâd û fixânî
Ey miskin sen gece gündüz günahlarına ağla
Başına toprak saçıp, feryat figan edesin⁵³

2.8. Ölüm

Sûfilerin bir kısmı ölümü şöyle tarif etmiştir: "*Ölüm, nefsin arzularını söküp atmaz. Çünkü nefis, kötü arzuların yerine getirilmesiyle hayat bulur.*"⁵⁴ Müftü Efendi, doğumların olması kadar ölümlerin olmasını da tabii bir durum olarak ifade etmektedir.

⁴⁹ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁵⁰ Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, , thk. Abdullah Ali el-Kebir vd., (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 2817.

⁵¹ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁵² Abdürrezzak Kâşânî, *Mu'cem istilâhâti's-sûfiyye*, thk. Abdülal Şahin, (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992), 279.

⁵³ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁵⁴ Kâşânî, *Mu'cem istilâhâti's-sûfiyye*, 110.

Doğumlar ve ölümler bu hayatta Yüce Allah tarafından takdir edilmiş bir gerçektir. Buna göre, hayat ve ölüm birbirinden ayrılmaz ikilidirler, hatta iç içedirler. Birinin sonu diğerinin başlangıcıdır. Her doğan bir gün ölümle yüzleşeceği gibi her imar ve inşa bir gün yıkılma ve yok olma ile karşılaşacaktır. Kul bu dünyadaki varlığa bel bağlamamalıdır. Ölümün ötesinde ebedî bir hayat kendisini beklemektedir. Yüce Allah'ın huzuruna hesap için varacaktır. Kul netice de ya Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanacak veya kaybedecektir. Bu yüzden gafleti def etmeli ve dünyaya esas gönderilme gayesini unutmamalıdır.

Va zân û mirin lazimin hem xeyri mufariq,
 'Umrân û xerâbi cêwîkin j'buna mebânî
 Bu doğum ve ölümler gereklidir, ayrılmazlar
 İmar etme ve yıkılma ewler için ayrılmaz ikizlerdir⁵⁵

2.9. Tevbe

Tevbe şöyle tarif edilmiştir: *“Kalpten ısrar düğümünü çözerek Yüce Allah'a dönüş ve Rabb'in hukukunu ifaya kalkışmadır.”*⁵⁶ Peygamber Efendimiz (s.a.v.) *“Pişmanlık tevbedir”* buyurmaktadır.⁵⁷ Tevbenin kabulünün şartları ise şöyle sıralanmıştır: Hadîs-i şerifte geçtiği üzere yaptığı günaha pişman olma, işlediği günahı terk etme ve bir daha günaha dönmemeye azmetme.⁵⁸ Mümin bu şartları öğrenip yerine getirmeli ki Yüce Allah'ın engin merhametinden faydalansın. Nitekim kişinin geçmişte işlediği günahın zevk alması tevbesinin kabul edilmemiş olmasına bir işaret sayılmıştır.⁵⁹

Müftü Efendi, kulun işlemiş olduğu günahlardan tevbe etmesi ve devamlı bir surette günahlarının affını dilemesi gerektiğine işaret etmektedir. Yüce Allah'ın tevbeleri kabul edici olduğu ve bu inanca sahip olunması gerektiği fikrini işlemektedir. Müftü Efendi kendisini muhasebeye çeker, vaaz ve nasihatlerinin bile kusurlu olduğunu düşünmektedir. İşte bu nedenle toplumun ıslahı için sarf ettiği söz ve fiillerinden de bir tevbe gerektiğinin kanaatini taşımaktadır. Ancak ifade edilmesi gerekir ki mümin, Yüce Allah'ın *“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık”*⁶⁰ âyet-i kerîmesinde buyurduğu gibi denge insanıdır, ifrat ve tefrit bataklığının farkındadır. Bunu dikkate alan Müftü Efendi, şiirinin sonunda kusurlu olduğunu ancak bunun Yüce Allah'a olan hüsn-ü zannına engel olamayacağını, kendisinin de onun affına sığınarak tevbeye sarılması gerektiğini bildirir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de *“Kulum Benin hakkımda nasıl zanda bulunursa ona ben ona öyle muamele ederim”*⁶¹ buyurmaktadır.

'Efwa gunehê xwe j' Xudê her tu bixwaze,
 Xeffarê zunûba lewre Xellâqê cihânî
 Günahlarının affedilmesini Yararıcıdan her daim iste

⁵⁵ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁵⁶ Cürçânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, 63.

⁵⁷ İbn Mace, *“Zühd”*, 30 (4252).

⁵⁸ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 357.

⁵⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 131; Cerrahi, *İstilahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye*, 394.

⁶⁰ Bakara: 2/143.

⁶¹ Tirmizî, *“Zühd”* 51, (2388).

Günahların affedicisi ve kâinatın Yaraticısıdır⁶²

Tubê bike Zâtî⁶³ jiva ef'âl û meqâla
Dâim j' Rehîmi heye min husni gumânî
Ey Zâtî bu söylem ve fiillerinde tevbe et
Rahîm olana devamlı hüsn-ü zannım vardır⁶⁴

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “İşlediği her günahattan sonra tevbe eden bir kimse günde yetmiş defa günah işlese de o günah onun boynunda kalıcı değildir.”⁶⁵ İmam Hücvîrî (ö. 465/1072 [?]) tevbenin şartlarının üç tane olduğunu bildirmektedir: İşlemiş olduğu günaha üzülmesi ve pişman olması, günahı hemen terk etmesi, bir daha Yüce Allah’a karşı işlemiş olduğu bu kusura dönmeyeceğine gönülden karar vermesidir.⁶⁶

2.10. Seyr u Sülûk

Tasavvuf literatüründe, müşşidin gözetiminde müridin hal ile yaptığı mânevî, kalbî ve ruhî yolculuktur.⁶⁷ Bu ahlâkî yolculukta mürid, kendisinde bulunan kötü huy ve sıfatlardan temizlendiği ölçüde mertebeleri kat edebilecektir.⁶⁸ Müftü Efendi seyr u sülûku yaşamış, tecrübe etmiş mutasavvıf bir şahsiyettir. Aşağıdaki beyitlerde hayaline bir pencere açılan Müftü Efendi, seyr u sülûk yolculuğunda sâlikin arınması gereken ve vuslatına engel olan mâsivâyı ve kötü sıfatları açıklamaktadır.

Ez çûme sera ‘alema insanîde heyran,
Bilcumle hicâbî ve yekâyek mi hilânî
İnsanlık alemini seyreyledim hayret ettim
Tamamıyla teker teker perdeleri kaldırdım⁶⁹

Aşağıdaki beyitte Müftü Efendi, toplumun birlikteliğine, huzur ve refahına engel teşkil eden önemli etkenleri dile getirmiştir: Düşmanlık, olduğundan farklı görünme, aç gözlülük ve yalan.

Min dî xerez û kîn û ‘edâwet riyâ sed bar,
Karwanê vira û teme‘ê j’ liwê dâni
Garez, kin, düşmanlık ve riya gördüm yüz yük kadar da

⁶² Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁶³ Müftü Efendi’nin edindiği mahlasıdır. Müftü Efendi’nin dîvânı kayıp olduğu için bu mahlası kullanma sebebi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 16. yüzyılın şairlerinden Zâtî’den ilhamla kendisine bu mahlası almış olabileceğini tahmin ediyoruz. Anadolu’da Satılmış ismi Satı şeklinde kısaltılmaktadır. Ünlü Şair Zâtî, kendisine Satı isminin Arapça’ya uyarlanmış şekli olan Zâtî’yi tercih ettiği rivayet edilmektedir. Orhan Kurtoğlu, *Zâtî Dîvânî (Gazeller Dışındaki Şiirler)* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı KYGM, 2017), 3.

⁶⁴ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁶⁵ Tirmizi “Daavat” 106, (3559).

⁶⁶ Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, 213-214.

⁶⁷ Suâd el-Hakîm, *el-Mu‘cemu’s-sûfi el-hikme fi hudûdi’l-kelime*, (Beyrut: Dendera li’t-Tabaati ve’n-Neşr, 1981), 585; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 357.

⁶⁸ Abdulmun’im el-Hafnî, *Mu‘cem mustalahâti’s-sûfiyye*, (Beyrut: Dâru’l-Mesîre, 1987), 133; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 316.

⁶⁹ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

Yalan kervanları ve aç gözlülüğün konduğunu⁷⁰

Mutasavvıfların literatüründe sâlikin seyr u sülûkundan kasıt, Kur'ân-ı Kerîm'de de geçtiği gibi nefsi, mânevî kirlerden arındırmaktır.⁷¹ Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.*”⁷² Seyr u sülûk, sâlikin nefsinin terbiye edilmesini sağlayan bir mânevî eğitim metodudur. Sâlik bu mânevî yolculukta nefs-i emmâreden nefs-i mutmainneye doğru bir seyir halindedir.⁷³

3. Dünya Manzûmesi'nde Geçen Kavimler, Tarihî ve Mitolojik Şahsiyetler

Müftü Efendi, şiirinde bazı kavimleri zikrettiği gibi tarihî ve mitolojik bir kısım şahsiyetlere de yer vermiştir. Müftü Efendi, vermek istediği mesajlarını bu suretle kalplere işlemeyi arzulamıştır.

3.1. Kavimler

Müftü Efendi'nin *Dünya Manzûmesi*'nde zikrettiği kavimler, Âd ve Semûd'tur. Âd kavmi Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kavimlerdenidir.⁷⁴ Yaratılış itibâriyle güçlü bir kavim oldukları bildirilmiştir. İhtısamlı bir yaşam süren Âd kavmi, kendilerine peygamber olarak gönderilen Hz. Hûd'u (a.s.) yalanlamışlardır. Âd kavmi küfürlerinden dolayı helâk edilmişlerdir.⁷⁵ Semûd kavmi de Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen kavimlerdenidir.⁷⁶ Güçlü ve kuvvetli oldukları, evlerini dağdaki kayaları yontma usulü ile yaptıkları bildirilmiştir. Yüce Allah onlara Hz. Sâlih'i (a.s.) peygamber olarak göndermiş ama ona iman etmemişlerdir. Semûd kavmi de küfürleri nedeni ile helâk edilmişlerdir.⁷⁷ Müftü Efendi, dünyanın kimseye vefâ göstermeyeceğini aktarmak istemiştir. Bunu da tarihte güç ve kudretleriyle ön plana çıkmış kavimleri örnek vermek suretiyle yapmıştır. Semûd ve Âd kavmi çok güçlü yapılarına rağmen peygamberlerinin davetine uymadıkları için tarihten silinip gitmişlerdir.

Ka 'Âd û Semûd û Dârâ û Fir'avn û İskender,
Keyxusrew û Nemrûd kanê ew mulkê kiyânî
Nerede Âd, Semûd , Dârâ, Firavun ve İskender
Keyhüsrev ve Nemrûd, hükümdarların mülkü nerede⁷⁸

3.2. Tarihî ve Mitolojik Şahsiyetler

Nemrûd, ilâhlık iddiasında bulunan ve Hz. İbrahîm'i (a.s.) ateşe attıran Bâbil hükümdarıdır.⁷⁹ Rüstem, İran'ın meşhûr kahramanlarından olup pehlivanlığı ve yenilmezliği ile tanınmıştır. Firdevsî'nin (ö. 411/1020 [?]) yazmış olduğu *Şâhnâme* adlı

⁷⁰ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁷¹ Dilaver Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017), 58.

⁷² Şems: 91/ 9.

⁷³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, haz. Ahmet Kasım Fidan (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016), 291.

⁷⁴ Hûd: 11/50-56.

⁷⁵ el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-bed' ve't-târîh*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1962), 3/31-35.

⁷⁶ A'râf: 7/73-79.

⁷⁷ *Makdisî, el-bed' ve't-târîh*, 3/37-40.

⁷⁸ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁷⁹ Dursun Ali Tökel, “Eski Türk Edebiyatında Mitolojik ve Efsanevî Kişiler” *Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları*, ed. Ömür Ceylan ve Adem Koç, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011), 154.

eserde en çok onun adı geçmektedir.⁸⁰ Firavun, Mısır hükümdarlarına verilen isimdir. Ancak edebî eserlerde geçen Firavun ismi, genellikle Hz. Mûsâ döneminde yaşayan ve ilâhlık iddiasında bulunan Mısır kralı için kullanılmıştır.⁸¹ Keyhüsrev, İran hükümdarlarından. Bu isim daha sonra büyük hükümdarlara verilen bir unvan olmuştur.⁸² Dârâ, İran'ın ululuk sembolü olarak anılan hükümdarlarından. Büyük İskender'e karşı yaptığı savaşta öldürülmüştür.⁸³ Şeddâd, Hz. Hûd (a.s.) döneminde yaşamıştır. Âd kavminin hükümdarı olup ilâhlık iddiasında bulunmuştur.⁸⁴ İskender ismi tarihte iki büyük hükümdar için kullanılmıştır. Biri İskender-i Zülkarneyn olup Müslümandır. Diğeri ise İskender-i Yunânî olup müşriktir. Tarihçiler bazen bu iki hükümdarın hayat ve menkıbelerini birbirine karıştırmışlardır.⁸⁵ Antere, Şeddâd'ın oğludur. Kahramanlığı ve şairliği ile ünlüdür. Muallakât şairlerinden sayılmıştır.⁸⁶ Dünyanın vefâ göstermediği şahsiyetler arasında Dârâ, Firavun, İskender, keyhüsrev, Nemrûd, Şeddâd ve Antere gibi hükümdarlar, pehlivanlar da vardır. Sahip oldukları mal, mülk, güç ve kudretten eser kalmamıştır. Dünyada sahip oldukları şöhret geçici olmuştur. Aralarında ilâhlık iddiasında bulunanlar, gücüne ve iktidarına güvenerek zulmedenler, günah bataklığına saplananlar ölümden kurtulamamışlardır. Kişi bunlardan ders çıkarmalı, fâni ve aldatıcı dünya hayatına kanmamalıdır.

Ka 'Âd û Semûd û Dârâ û Fir'avn û İskender,
 Keyxusrew û Nemrûd kanê ew mulkê kiyânî
 Nerede Âd, Semûd , Dârâ, Firavun ve İskender
 Keyhüsrev ve Nemrûd, hükümdarların mülkü nerede⁸⁷
 Yan Rustemi, yan 'Enteri betlê şedîdi,
 Şeddâd û şedîdi yan nexwe kuhê keşânî
 Veya Rüstem ya da kahraman, güçlü Antere'sin
 Şiddetli, güçlü veya Keşan dağı gibisin⁸⁸

Sonuç

Müftü Mahmut Bilge Efendi, Oldukça donanımlı bir âlim, mütefekkir ve şairdir. Cizre âlimlerinin bıraktığı zengin mirasa varis olmuştur. Çok yönlü bir âlim olan Müftü Efendi tasavvufî şahsiyeti ile de tanınmıştır. Ailesinden gelen tevarüsle zâhirî ilimlerde derin bir âlim olan Müftü Efendi de aynı zamanda Kâdirî halîfeleri arasında yer almıştır. Yalnız o da babası gibi üstlendiği misyon açısından ilim talebesi yetiştirmeyi önclemiştir. Müftü Efendi çok sınırlı da olsa bir mürit kitlesine sahip olmuştur. Ancak halkın nazarında soylu bir aileden gelen müttaki bir âlim ve her türlü problemlerinde sığınılacak güvenli bir liman olarak yer edinmiştir. Müftü Efendi de genel halk kitlesi arasında bulunmayı halkın irşat ve ıslahı için hayati bir önem arz ettiğine inanmış ve bunu bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu uğurda halkın eza ve cefasına katlanmış, hatta kendisine çirkin

⁸⁰ Ali Tökel, "Eski Türk Edebiyatında Mitolojik ve Efsanevî Kişiler" 155.

⁸¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: L&M Yayınları, 2002), 167.

⁸² Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 281.

⁸³ Tökel, "Eski Türk Edebiyatında Mitolojik ve Efsanevî Kişiler", 151.

⁸⁴ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 436.

⁸⁵ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 249-250.

⁸⁶ Cemal Muhtar, "Antere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/237.

⁸⁷ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

⁸⁸ Abdülaziz Bilge, *Dünya Manzûmesi*.

ifadeler kullanan cahil insanlara Hz. Peygamber'den tevarüs ettiği yüksek ahlaki gereği iyilikle muamele etmiştir. Müslümanlara mensup oldukları dinlerinin ufukları aydınlatan ışığını göstermeye çalışmış ve bu uğurda birçok eser telif etmiştir. Toplumun hakikati görmesini perdeleyen ahlâkî yozlaşmayı eleştirmiştir. Gerek irşâd çalışmalarında ve gerekse de yazdığı şiirlerde bunu dile getirmiştir.

Müftü Efendi kulun işleyebileceği küçük ve büyük günahlardan önemli bir kısmını kaleme aldığı *Dünya Manzûmesi*nde sıralamıştır: Eğer kul elini çabuk tutup kendisini sarmalayan bu günahlardan sıyrılmazsa dünyada ve âhirette bedbaht olacaktır. Dînî ve ahlâkî değerlerdeki yozlaşmayı çok detaylı bir şekilde anlatan Müftü Efendi, toplumun yaşadığı ahlâkî çöküntüye karşı sunduğu çözüm yollarını şu şekilde sıralamaktadır: Müminler Cenabı Hakk'ın insanları kendisine kulluk etmeleri için yarattığı bilincinde hareket ederek Yüce Allah'ın rızasına uygun bir yaşam sürmelidirler. Nimetlerin bir gün elden gideceğini hesaba katarak Yüce Allah'ın verdiği gençlik, kuvvet ve makam gibi nimetlerin değerini bilmelidirler. "Ölmeden evvel ölme" tabiri ile ölüm daha gelip çatmadan tevbe etmeli ve günahattan uzaklaşmalıdır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1351/1932.
- Ali, Hüseyin. "تاريخ العلماء المنسوبين إلى جزيرة ابن عمر". *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* / 5 (Aralık, 2019): 1-10.
- Baz, İbrahim. "Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Serdahl Tekkesi ve Külliyesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (Aralık 2011) 15-36.
- Bilge, Abdülaziz. *Dünya Manzûmesi*. E-Posta 18.10.2020, Alıcı Mesut Yiğit.
- Bingöl, Abdulkadir. *Kulîlkên Baxê Botan*. Diyarbakır: Enstiyua Kurdi ya Amedê, 2008.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları 5. Basım 2009.
- Cerrahi, Safer el-Muhibbi. *Istılahat-ı sofîyye fi vatan-ı asliyye*. İstanbul: Kırkkandil Yayınevi, 2. Basım, 2013.
- Cürçânî, es-Seyyid eş-Şerif el-. *Mu'cemu't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fadîle ts.
- Çelebi, Kâtip (Hacı Halife). *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2017.
- Erginli Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Erkol, Ahmet. "Bilge, Mahmut". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/201-202. İstanbul: TDV Yayınları. 2002.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm, Ebû Hâmid Muhammed el-. *İhyâu ulûmiddin*. Beyrut: Dâru İbn Hazm. 2005.
- Hafnî, Abdulmun'im el-. *Mu'cem mustalahâtî's-sûfiyye*. Beyrut: Dâru'l-Mesîre, 2. Basım, 1987.
- Hakîm, Suâd el-. *el-Mu'cemu's-sûfi el-hikme fi hudûdi'l-keleme*. Beyrut: Dendera li't-Tabaati ve'n-Neşr. 1981.
- Hücvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Basım, 2018.
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid. *Sünenü İbn Mace*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi 1972.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 15. Basım, 2018.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Mu'cem istilâhâtî's-sûfiyye*. thk. Abdülal Şahin. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992.

- Kurtoğlu, Orhan. *Zâtî Dîvânî (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı KYGM, 2017.
- Kuşeyrî, İmam Abdülkerîm el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Ahmed Hâşim es-Sülemî. Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, 1434/2013.
- Muhtar, Cemal. "Antere". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/237. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayınları, 9. Basım, 2002.
- Rûmî, Eşrefoğlu. *Müzekki'n-Nüfûs*. haz. Ahmet Kasım Fidan İstanbul: Semerkand Yayınları, 8. Basım 2016.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddin-i. *Mesnevî-i Ma'nevî*. trc. Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2015.
- Sapan, Süheyl. "Cezîretü İbn 'Umer fi't-târîhi ve'l-hadâre". *el-Faysal* 293 (Şubat 2001), 44-57.
- Selvi, Dilaver Kaynaklarıyla Tasavvuf, İstanbul: Semerkand Yayınları, 19. Basım, 2017.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Câmi'u't-Tirmizî*. Amman: Beytu'l-Efkâr ed-Devliyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', ts.
- Toprak, Burhan. Yunus Emre Divanı. İstanbul: Promat Basım Yayın, 3. Basım. 2006.
- Tökel Dursun Ali. "Eski Türk Edebiyatında Mitolojik ve Efsanevî Kişiler" Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları. ed. Ömür Ceylan ve Adem Koç. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- Yaşın, Abdullah. *Bütün Yönleriyle Cizre*. Basım Yeri Yok: Yücel Matbaacılık, 1983.

KAYNAK KİŞİLER

Abdülaziz Bilge, Cizre, 1989.

EK: 1**Dünya Manzûmesi**

Sih sâl e kû min tecrîbe kir ehlê zemâni
 Bê feyde û beyhûde çû ew umr û cuwânî
 Otuz yıl oldu zamanın insanlarını tecrûbe edeli
 Faydasız beyhude geçti gençlik ömrüm

Min dî kû xeyâle, ne şerâb, 'ayni serâbe,
 Ew ni'met û lezzet bi heqîqet hemi fânî
 Gördüm ki hayalden ibaret, sunduğu şarap değil serap
 Nimeti de lezzeti de gerçekte yok olup gidecek

Nûq kir mi dî nêv luccê ê emwâcê dinêdâ,
 Pûlik tinê, ew jî zexel û qelb mi derânî
 Dünyanın engin denizlerine ve dalgalarına daldım
 Gördüğüm değersiz, aldatıcı şeyler, kalbimi oradan çekip aldım

Ew cîfeyâ mirdâre û xeddâ'e û heyyâl,
 Kezzâbe eger ew bıkê sed we'd û emânî
 O cife, murdar, aldatıcı ve hilebazdır
 Yüz kere söz ve güvence verse de yalancıdır

Zâhir xwe dikê xub û zarîf dilber û zîba,
 Mehbûb û şepâl û perî û hûrâ cinânî
 Görünüşte sevimli, zarif, dilber ve güzel gösterir
 Sevgili, şuh, peri ve cennet hurisi

Lâkin nebe mexrûr hemi ew dâm û desâis,
 Çunki Heçi bigrê dibê dispîrê zebânî
 Ancak sakın aldanma hepsi tuzak ve hiledir
 Çünkü ona tutunan zebanilerin eline düşer

Dünya bi heqîqet pîr û mustekreh û me'tu,
 Câdûye qebîhe siftûye da tu bizânî
 Gerçekte dünya kocamış, iğrenç ve bakımsızdır
 Cadı, çirkin, kokmuştur, bilesin

Mekkâre weki loqmeyâ nani kû bîdê te,
 Jehrê j' dizive dikitin hundurê nanî
 Hilekârdır, sana bir lokma ekmek verse
 O ekmeğin içine gizlice zehir akıtıverir

Dünya didê zâhir j' bu te şerbeta sâfî,
 Lâkin bedelê cur'ekê distînê rewânî
 Dünya görünüşte sana duru bir şerbet sunar
 Ancak bir yuduma karşılık ruhunu alır senden

Kâşâne û burcê kû te çêkirne serâser,
 Dunya dê xirâb kê wa bi bumbâ û kerânî
 Baştanbaşa diktiğın saray ve kuleler
 Dünya onları bomba ve balyozlarla harap eder

Ew 'iş û sefâ 'işret û şadan û surûrî
 Dê biçne hemî dîsa weki bâdi xezânî
 Bu yaşam, sefa, işret, sevinç ve mutluluk
 Hepsi gelip geçecek sonbahar rüzgârı gibi

Qet zewq û sefâ keyf û surûr nine serencam,
 Mademki qebir male me ew kurtike xânî
 Zewk, sefa, keyif ve sürurun sonu yoktur
 Mademki kabir ew, o çukur hanedir

Ez çûme sera 'alema insanîde heyran,
 Bilcumle hicâbî ve yekâyek mi hilânî
 İnsanlık alemini seyreyledim hayret ettim
 Tamamıyla teker teker perdeleri kaldırdım

Min dî xerez û kîn û 'edâwet riyâ sed bar,
 Karwanê vira û teme'ê j' liwê dâni
 Garez, kin, düşmanlık ve riya gördüm yüz yük kadar da
 Yalan kervanları ve aç gözlülüğün konduğunu

Hiqd û hesed 'ucb û xurûr hirs û xesâset,
 Teswîl û fucûr fisq û fuhûş qâtil û zânî
 Nefret, Haset, ucb, gurur, hırs ve pintilik
 Ayartma, fücur, ahlaksızlık, fuhuş, öldürme, zina

Xîbet û nemîmet li fiten û zûri şehâdet,
 Bedxûyi û bedbîni û xudbîni û enânî
 Gıybet, laf taşıma, fitne ve yalancı şahitlik
 Huysuzluk, karamsarlık, bencillik ve benlik

Bê dîni û hem zulm û te'edda û xiyamet,
 Deh rûti û fesadi tşk fuduli û 'ewânî
 Dinsizlik ve zulüm, haddi aşma, hıyanet
 İki yüzlülük, bozgunculuk, tümü malayani ve yarıdakçılık

Kibr û zulumat kufr û delalet hemî wehşet,
 Zindiq û sukara muşrik û luti û zânî
 Kibir, cehalet, küfür, dalalet tümü vahşet
 Zındık, sarhoş, müşrik, luti ve zani

Bilcumle xebis û necis û pis û mulewwes,

Elqisse wusane nayê te'rifâ lisânî
 Cümlesi habis, necis, pis ve kirlidir
 Hikâye bundan ibaret, dil tariften aciz

Zinhar j' dinê tu neki ümida wefâyê,
 Ki rakire bala ve ewe paşê nedânî
 Sakın dünyadan vefâ ümit beklemeyesin
 Kimi yükseltiyse sonra onu tekrar alçaltır

Ka 'Âd û Semûd û Dârâ û Fir'avn û İskender,
 Keyxusrew û Nemrûd kanê ew mulkê kiyânî
 Nerede Âd, Semûd, Dârâ, Firavun ve İskender
 Keyhüsrew ve Nemrûd, hükümdarların mülkü nerede

Ka seltenet û debdebe û heşmet û dârât,
 Hukkâm û mulûk û umerâ kanêne kanê
 Nerede o saltanat, debdebe, haşmet ve şan
 Nerede o yöneticiler, krallar, emirler nerede

Bûn ax û xwelî çûne fenâyê bûne me'dûm
 Çûne belê bilkulliyê bê nam û nişânî
 Toprak ve kül oldular, yokluğa ve hiçliğe gittiler
 Tamamıyla gittiler ne adları kaldı ne de onlardan bir iz

Der berzex û der rujê heşir gava hesabê
 Der cennet û dūzax, çiye halê te nizânî
 Berzaxta, haşir gününde ve hesap verme vaktinde
 Cennet veya cehennem hangisine gidersin bilmîyorsun

Ew se'y û xebat tûli emel 'eyni hemâqet
 Bê xayeye ew şî'r û meqâlât û me'ânî
 O çaba ve gayret, tul-i emel gerçekte aptallıktır
 Bu şiirler, sözler ve anlamlar gayesizdir

Xeyri 'emelê sâlih û se'ya j' bu xâliq
 Bê feyde ne bilcümle xerafate zebânî
 Amel-i sâlih ve yaratan için çalışma dışında
 Tamamıyla faydasızdır dildeki hurafeler

Her nexmeya qanûn û rubâb şîn û girîne,
 Hem xeflete hem cehlê murekkeb j' exânî
 Kanun ve sazdan çıkan her nağme matem ve ağlamadır
 Şarkılar gaflet ve cehl-i mürekkeptir

Bê sūd e tecemmul çiye ew xeml û huliyyât,
 Ha weqte cuda bin j' hew malxwê û kebânî
 Faydasızdır bu süslenme nedir bu süs ve zinetler

Ewin beyi ve hanımı neredeyse ayrılacaklar

Va zân û mirin lazimin hem xeyri mufariq,
 ‘Umrân û xerâbi cêwîkin j'buna mebânî
 Bu doğum ve ölümler gereklidir, ayrılmazlar
 İmar etme ve yıkılma ewler için ayrılmaz ikizlerdir

Ma ey rebeno nine te qey fikr û teemmul,
 Der saheê xebra tu weki gûka şekânî
 Ey zavallı senin hiç düşünce ve idrakin yok mu
 Yeryüzü sahasında savrulan bir topsun

Tu bê kes û bê munis û bê pişt û penahi,
 Ayâ biheqîqet tu çiyi ma tu çivânî
 Kimsesiz, dostsuz, dayanaksız ve sığınağın yok
 Acaba gerçekte sen nedin, sen dönek misin

Ma qet j' tera kes di bêjê rujekê yekcar,
 Miskîn belengaz tu kiyi ma tu çavânî
 Kimse sana bir gün bir kez olsun soruyor mu
 Miskin, zavallı kimsin ne haldesin

Carna tu dibêj' ku biquwwet e pilingim,
 Geh zen dibi tu ejderi yan şêrê jeyânî
 Bazen kuvvetimle kaplan gibiyim dersin
 Bazen de ejderha veya cihanın aslanı sanırsın kendini

Pur quwwet û pur şiddet û pur sewlet û meknet,
 Hem hêc û şemûs 'adeta tu pilê demânî
 Çok kuvvetli, sert, saldırgan ve kudretli
 Hiddetli, haşarı adeta azgın bir filsin

Haydi ferezâ dâhiyi sultâni emîri,
 Yan padişehê hâkimê fexfûri tu xânî
 Haydi faraza dâhisin, sultansın, emirsin
 Hükümran bir padişahsın (fağfur), hansın

Yan Rustemi, yan 'Enteri betlê şedîdi,
 Şeddâd û şedîdi yan nexwe kuhê keşânî
 Veya Rüstem ya da kahraman, güçlü Antere'sin
 Şiddetli, güçlü veya Keşan dağı gibisin

Wek berq û biruski tu liser 'alemê hâkim,
 Cinnik belê teyyari tu 'ifritê yemânî
 Yıldırım şimşek gibi dünya üzerinde hakimsin
 Uçan bir cin, yaman bir ifritsin

Lakin hemî ew fikr û xeyalatê mehalin,
 ‘Eqlê xwe cem’ke ma libal kuve rewânî
 Ancak bunların hepsi hayal ürünü ve imkânsızdır
 Aklını başına topla, nereye gidiyorsun

Tu ed’efê mexlûqê xwudayi eya mexrur,
 Tu pişûyi bê çareyi bîtâb û tuwânî
 Ey mağrur sen yaratıcının en zayıf mahlûkusun
 Sen sivrisineksin, çaresiz, bitap ve güçsüzsün

Weqtê kû ecel hat çî dikê faide te’min,
 Teyyare û tup tanq û tufek seyfe mecânî
 Ecel geldiğinde, ne faydası olur
 Tayyare, top, tüfek, tank ve kılıcın

Tu qenci teemmul ke j’ bu çî xeliqi tu,
 xayê çiyê âya hem jivê kewn û mekânî
 İyi düşün, sen niçin yaratıldın
 Bu kâinatın yaratılmasındaki amaç nedir

Ma xwarine wergirtine yan zêr û zerîne
 Hâşâ ne ewe belki ibâdâtê Xwudânî
 Yeme, giyinme veya altın ve altın süslemeler midir
 Haşa bunlar olamaz, ancak Yaratıcıya ibadet olabilir

Tu bigri feqîro ruz û şeb ser gunhê xwe,
 Axê li serê xwe bike biferyâd û fixânî
 Ey miskin sen gece gündüz günahlarına ağla
 Başına toprak saçıp, feryat figan edesin

‘Efwa gunehê xwe j’ Xudê her tu bixwaze,
 Xeffarê zunûba lewre Xellâqê cihânî
 Günahlarının affedilmesini Yaratıcıdan her daim iste
 Günahların affedicisi ve kâinatın Yaratıcısıdır

Tubê bike Zâtî jiva ef’âl û meqâla,
 Dâim j’ Rehîmi heyê min husni gumânî
 Ey Zâtî bu söylem ve fiillerinden tevbe et
 Rahîm olana devamlı hüsn-ü zannım vardır

EK: 2

(۱) سیه سألہ کو من تجربہ کر اہل زمانہ
 (۲) من دی کو خیال نہ شہ اب عین سرا بہ
 (۳) نوق کر مہ در نیق لجه امواج در نیدل
 (۴) اقی حیفیا مری در مغلغہ و حیال
 (۵) ظاہر حور کخوب و ظریف دلبر و زربا
 (۶) لکن نہ بہ مغر و ریحی فی رام و رسائس
 (۷) در نیا حقیقت پیر و مستکرہ و معرفت
 (۸) مکار و کی لقمیانانی کو بدی تہ
 (۹) در نیار در ی ظاہر زبوتہ شربت صافی
 (۱۰) گاشانہ و برجی کو تہ چیکر تہ سراسر
 (۱۱) اقی عشو و صفا عشر تو شمار انوسوری
 (۱۲) قطر زوق و صفا کیق و سرور نینہ
 (۱۳) از جیومہ سر عالمنا انسانید محیران
 (۱۴) من دی غرض و کین و عدل و تہ لیلہ بان
 (۱۵) حقد و حسد و عجب و غر و حرض و خلست
 (۱۶) غیبت و غیبت فتنور نور شہانرت
 (۱۷) بی رینر و ہم ظلمو تعدش و خیانت
 (۱۸) کبر و ظلمات کفر و ضلالت بحی حشمت
 (۱۹) بلجلہ خبی و خبی و بیسو ملوت
 بی قید و بیلود و جوائی عمر و جوانی
 اقی نعمت و لذت بحقیقت بحی فانی
 بولک تنی اوزنی رغلو قلب مہ درانی
 لذت بہ اگر اوزیک صد و عدل و امانی
 محبوب و شہال و پری و حور جنانی
 چونکی حین بگری بی در سپیری زبانی
 جان و یہ قبیحہ صفتو یہر تو برنی
 ریحی زبدر یغہ در کتین ہندری بلان
 لکن بدلی جر علی در ستینی روانی
 در نیار در خراب کی و ایومبا و گران
 در ی چنہ بحی در یساو کی باہ خورانی
 ہمار مکی قبر مالہ مہ اقی کوز تہ خانہ
 بلجلہ ہجائوی یکایک مہ ہلالہ
 کاروانی فرا و طلحی نی لوی ہوانی
 تسویل و فجور فسق و فحوش قاتل ہوانی
 بد خوہی و باک بینی و خود بینی و انا
 درہ روتی فسادی تیک فضولی عوانی
 زنا یق و سکاری مشرک و لوطی زنی
 القصہ و سطانہ نالی تعریفنا لسانی

(۲۰) زَنَّا لِرَبِّ رِي تَوْنَه اَمِيْد وُقَايِي كِي زَاكِرَه يَا اَلْفَه اَوِي يَاشِي دِه رَايِي
(۲۱) كَالْعَان وُغُوْر دِ اَلْوَفِرْ عُوْن وِ كَنْدَرُ كِي خُسْر وُغُرُوْر كَانِ اَوْ مَلِكِي كِيَا نِي
(۲۲) كَا سَلَطْت وِر دِيْد بَه وُحْشَت وِر اَرْت حُكَاْم وُ مَلُوْن وَا مَرَا كَا مَهْدَه كَا مَب
(۲۳) بُوْن اَخ وُ خُوْلُوْ جُوْنَه فَنَا يِي بُوْنَه مَعْد وُ جُوْنَه بَلِي بِاللَّيْهِي نَام وُ نِيْشَانِي
(۲۴) دَر رِيْز رِيْز رُوْر وُ رُوْر وُ حَشْر كَا فَا حِلْبِي دَر رُجْشَت وُ رُوْر وُ رُوْر خُجِيْدَه حَلِي تَه نَرَانِي
(۲۵) اَوْ سَعِيْ جَبَان طُوْل اَمَل عِيْن حَا قُتْ بِي غَايَه يَه اَوْ شَعْر وُ مَقَالَت وُ مَعَا نِي
(۲۶) غَيْرِ عَلِي صَالِح وُ سَعِيَا يُوْر خَالِقْ بِي فَيَد نَه بِالْحَلْمَه خِرَافَاتِ رَزَا بَانِي
(۲۷) مَهْر نَخِيَا قَانُوْن وُ رِيَاب شِيْن وُ كَرِيْنَه هَمْ غَفْلَتَه هَمْ جَهْلِي مَرْكَبِي رِيْز
(۲۸) بِي سُوْر مَجَلْ جِيْدَه اَوْ خَل وُ حَلِيَا ت هَا وُقْتَه رَهْم مَالْ حُوِي وُ كَبَانِي
(۲۹) فَا رِ نُوْمَرِيْن لَازِيْمِيْن هَمْ غَيْرِ مُفَارِقْ عُمَرَان وُ خِرَابِي جِيُو كِي رِيْز نَا مَبَانِي
(۳۰) مَا اِي رِيْز نِيْنَه تَه هِي فِكْر وُ تَا مَلْ دَر سَلْحَه ي غَيْرِ تُوْر كِي كُو كَا شَكَانِي
(۳۱) تُوْرِي كَسُوْرِي مُوْنِسُوْرِي بِيْشْتُوْرِي نَاهِي اَيَا حَقِيْقَت تُوْجِي مَا تُوْجِيَا نِي
(۳۲) مَا قَطْرِي تَرَا كَس دِيْزِي رُوْر كِي بِلْجَارِ مِسْكِيْن بَلَنْكَاز تُوْر كِي مَا تُوْجِيَا وَا نِي
(۳۳) جَار نَا تُوْر بِيْرِي كُو بَقُوْرَت اِيْلَنَكُمْ كَه ظَن دِيْزِي تُوْر دِيْزِي يَان شِيْرِي رِيْزَانِي
(۳۴) يُوْر قُوْرَت وُ يُوْر سِيْدَت وُ يُوْر صُوْرَت وُ مَكْنَتْ هَمْ حِيْجُو شَمُوْس عَا ر تَا تُوْرِيْلِي دَر مَانِي
(۳۵) هَا يِيْدِي فِرْصَا رَاهِي سُلْطَانِي اَمِيْرِي يَان يَارِ شَهِيْرِي حَا كِي فَعْفُوْر تُوْخَانِي
(۳۶) يَان رُسْتَم يَان عَنْتَرِي يَان بَطْلِي شَدِيْدِي شَدِيْر وُ شَدِيْدِي يَان خُو كُوْه كَشَانِي
(۳۷) وُ رِيْز بَرَق وُ يُوْر سَكِي تُوْلِيْر عَالِي حَا كِم جِيْنَك بَلِي طِيَا رِي تُوْعَفْرِي يِي يَمَانِي
(۳۸) لَكِن حِيْر اَوْ فِكْر وُ خِيَا لَاتِ مَحَالِيْن عَقْلِ خُوْجِيْعَلَه مَالِ بَالِ كُوْفَه رَوَانِي

(۳۱) تَوَاضَعْنَ خَلْقِي خَيْرَ أَيِّ آيَا مَعْرُورٍ تَوَسَّيْتُ بِي جَارِي بِي تَابُوتِي
 (۳۲) وَقْتِ كَوَاجِلِ هَاتِجِهِ رِكِي فَايِدْ تَلْمِيْنِ طَيَّارٍ وَطُوبِ طَانِقٍ وَتَفْدَنِ سَيِّوْبِي
 (۴۱) تَوْقِي تَامَلْ كَهْ رِبُوحِ خَلْقِي تَوَ غَايِعِيهْ آيَاهِمُ رِثِي كُونُ وَمَكَامِي
 (۴۲) مَلْخُورِيهْ وَرَكْرَكْتِنَهْ يَانِ زِيرُورِي رِيشَهْ حَاشَانَهْ أَفَهْ بَلْكَي عِبَادِي خُدْ بِي
 (۴۳) تَوَبْكَرِي فَقِيرُورِي وَرُوسْ سِرْكَهْ خُوْ أَخِي لَسْرِي خُوْهْ بَلْهْ بَقْرِي يَانِ وَفَعَالِي
 (۴۴) عَفْوَالِنَهْ خُوْرِي خُدْ رِي هَرُ تَوْخُوْرِي غَفَارِي زُوْ بَالُوْرِي خَلَّاقِي جِهَانِي
 (۴۵) تَوِي بَلَهْ رِثِي زَفَا أَفْعَالٍ وَمَقَالَا رِ عَمْرِي رَحِيْمِي هِيهْ مِنْ حُسْنِ كَمَا بِي
 مَمَّ ۝ وَعَلَى كَاتِبِ الرَّحْمَةِ